

ДЕЈАН РИСТИЋ, ИСТОРИЧАР Отисак времена

Дејан Ристић је истакнути историчар, архивиста, преводилац и сценариста, један од водећих стручњака у области интегралне заштите културног наслеђа. Бави се дипломатском историјом (српско-британски и српско-француски односи крајем 19. и почетком 20. века; југословенско-алжирски односи од 1954. године), холокаустом, односом државе и традиционалних верских заједница у 20. веку, културном историјом и културом сећања.

Био је управник Народне библиотеке Србије (2012–2013) и државни секретар за културу (2013–2015). Током рада у Народној библиотеци Србије (НБС) посебну пажњу посветио је заштити и обогаћивању националног фонда, стручном раду, издавачкој делатности и унапређењу међународне библиотечке сарадње. Успоставио је модел националне библиотеке

– Потребно је изнова и изнова понављати како је за разлику од свих лимитираних природних богатстава, културно наслеђе једини непресушни, али и необновљиви ресурс. Подсетимо се само тога како је управо култура она област која наступа прва, а која се у турбулентним временима последња повлачи – рекао је наш саговорник

као мултифункционалне установе културе. Народна библиотека Србије у том раздобљу добила је читав низ високих одличја попут Сретењског ордена другог степена, Изванредног „Златног беоцуга“, Награде града Београда за најбољу књигу у области хуманистичких наука у 2012. години, те признања на међународним сајмовима књига у Београду и Подгорици и др. Успоставио је Национални дан књиге. Утемељио Националну награду у области библиоистике Јанко Шафарик. Основао је Фондацију Народне библиотеке Србије, добитник је Спомен-медаље Министарства одбране, НЦ „Одбрана“ за најбољег сарадника... Са њим смо разговарали о култури, културном наслеђу, историји. На почетку разговора, рекао је:

– Говорити о положају културе у друштву које ту област доминантно и континуирано доживљава као оптерећење, а не

као неисцрпни и необновљиви ресурс, понекад се чини узалудном работом. Наиме, релативно често стручњаци у сфери заштите културног наслеђа или ствараоци у различитим уметничким дисциплинама с правом указују широј јавности и припадницима политичких елита да је наш заједнички однос према култури такав да се о њој може разговарати као о области чији је опстанак суштински угрожен.

Разлози за то не леже искључиво у нашем времену, већ, рекао бих, у континуитету нечињења или, пак, погрешног чињења, које је допринело појави бројних системских тешкоћа и проблема у култури. Најпре, подсетио бих да Србија иде у ред оних европских држава које немају стратешки документ у области развоја културе, нити су га до сада имале. Упркос неколиким покушајима, дочекали смо 2017. годину са Нацртом стратегије развоја културе у Републици Србији, који садржи бројне мањкавости и недоречености. Страхујем да се са тако израђеним нацртом изузетно важног стратешког документа нећемо померити са мртве тачке.

Сматрам да се суштина проблема, који се огледа у нашем ниподаштавајућем односу према култури, налази у недовољном познавању свог богатства културног наслеђа и савременог стваралаштва, изостанку стратешког развојног документа, недовољном искоришћеном капацитету наших установа и удружења, мањкавој сарадњи и умрежености у институционалном и ванинституционалном сегменту у култури и уметности... Ипак, увек треба подсећати на то да се кроз историју људског рода култура показала неуништивом, упркос свих наших напора да њој, а самим тим и нама самима, нанесемо штету.

На несрећу, наше време донело нам је неке од најдрастичнијих примера уништавања или суштинског нарушавања културног наслеђа у мирнодопском периоду. Овде, пре свега, мислим на недавно потапање дела прве српске државне престонице у Расу и Манастира Грачанице Ваљевске, али и асфалтирање највеће позноантичке базилике...

Наши капацитети као државе огледају се и на примеру суштинског урушавања најзначајније манифестације савременог стваралаштва код нас и у региону („Октобарски салон“), бесконачно и неопростиво дуге обнове здања престоничког Народног музеја и Музеја савремене уметности у Београду, жалосном стању у коме се деценијама налази локалитет Народне библиотеке Србије на Косанчићевом венцу или ремек-дело Николе Добровића (објекат Министарства одбране и Генералштаба на углу београдских улица Милоша Великог и Немањине), систематског гашења биоскопа или невероватне продаје „Авала филма“ и читавог њеног филмског фондуса који кореспондира са златним добом југословенске и српске кинематографије.

То су пропусти чије су разарајуће последице трајне, а тога ћемо тек бити свесни у времену које је пред нама.

О Стиче се утисак да савремена Србија нема капацитет како би стручно и одговорно прислушала обнови постојећих или поиздању нових, јлански пројектованих и грађених здања за потребе својих најважнијих националних и идентитетских установа културе.

– Лично искуство учвршћује ме у уверењу да се искључиво ради о отиску који, истина, предуго траје, али који није показатељ трајног стања у нашем друштву. Савремена Србија, највећи део њених грађана и припадника елита културу и уметност не препознају као изузетан развојни ресурс у многим аспектима: културном, просветном, научном, уметничком, демократском, привредном, туристичком... Стога и не треба да чуди да се удео културе у националном буџету већ годинама мери промилима, услед чега је Србија на дну лествице европских држава у издвајању за културу.

Потребно је изнова и изнова понављати како је за разлику од свих лимитираних природних богатстава, културно наслеђе једини непресушни, али и необновљиви ресурс. Подсетимо се само тога како је управо култура она област која наступа прва, а која се у турбулентним временима последња повлачи.

Културно наслеђе, у сва три своја појавна облика – кркетно, непокретно и нематеријално – не представља само суштинско питање идентитета једног демократског друштва, већ управо ресурс и снажно извориште информација, знања, вештина, искустава, идеја, пракси, стваралачких прегнућа.

Србија, као мала, али стара европска држава, није у поседу информација које би се односиле на богатство и различитост сопственог културног наслеђа. Другим речима, не зна чиме располаже када је у питању културна баштина. Примера за то је много. Баштинећи изузетно повољан геостратегијски положај, Србија је током претходних векова била актер многих значајних историјских процеса, који су свој материјални траг оставили у бројним споменицима културе. То изузетно богатство културне баштине, као што су археолошки локалитети, просторне културно-историјске целине, богомоље, утврђења, јавни споменици, бојишта, војни меморијали и места страдања, архиви, библиотеке, музеји, галерије, чине Србију препознатљивом и атрактивном у европским и светским оквирима.

Бурна и веома динамична историја, велики број значајних личности и догађаја обележили су прошлост наше земље у претходних безмало хиљаду година.

Заштита културног наслеђа, стога, не почиње и не окончава се у она четири позната елемента – прикупљање, чување, стручна обрада и давање на коришћење – већ своју практичну примену има управо у образовању, науци и привреди.

Туробна слика стања у култури у Србији није нешто са чиме би требало да се као друштво помиримо. Више него икада раније неопходно је да се пренемо и почнемо да се одговорно, стручно, креативно и развојно односимо према култури и уметности. За то располажемо свим потребним капацитетима – установама културе, удружењима, стручњацима, ствараоцима, знањима и бројним примерима добре праксе.

О Какав је однос образовања и културе у нас и да ли се држава једнако понаша према оба стиуба националног ојсџанка?

– Као неко ко има два школарца у кући, са великим интересовањем пратим дешавања у образовању и закључујем да је стање у просвети код нас подједнако забрињава-

јуће, као и у области културе. Бројни системски дисконтинуитети, покушаји реформи образовног система, вишедценијско систематско и вредносно урушавање просвете довело је до стања духа у нас који се огледа у томе да се знање не цени, а да се до диплома лако може доћи уз минималан труд.

Учење и стицање знања у Србији више није нешто пожељно. То одавно није показатељ нечије успешности и одговорности, већ је, страхујем, у великој дефанзиви пред потпуно помахниталим и свеprisутним појавама попут рижалити програма, јавно изражаваног простакула, различитих облика криминала, корупције, афирмације лаке забаве... Свеукупан јавни простор у нашој земљи контаминиран је својеврсним антивредностима, деструктивним догађајима, процесима и личностима које свакодневно разграђују последње остатке здравог друштва.

Чини ми се да се налазимо у својеврсном рату са знањем (просветом и науком), културом и уметношћу, вођени необичном потребом да те области потпуно затремо у нашем друштву. Можда је ова оцена исувише оштра, али заиста не знам како бисмо другачије описали стање у коме се у Србији у претходним годинама налазе те области.

Нимало нисам дефетиста, песимиста или неко ко се лако предаје. Напротив. Међутим, у последње време држи ме утисак како се само убрзавају процеси који су просвету и науку у претходним годинама и деценијама довели у егзистенцијалну кризу.

Просвета, наука, култура и уметност нераскидиво су повезане, испреплетане и необично занимљиво умрежене. У савременим демократијама оне су дефинисане као један од главних развојних ресурса у многим аспектима. Дозволите ми да укажем на само један пример из личног професионалног искуства. Народна библиотека Србије представља највећу ризницу покретног културног наслеђа у овом делу Европе, која обухвата око 95 дужних километара грађе! Фрапантан податак, зар не? Уистину јесте. То је и податак за понос. Но, неко ће казати како је то само још једна у низу великих установа културе у области интегралне заштите културне баштине, другим речима скупина депоа у којима се чува много „старог папира“. Верујте ми да не претерујем када то говорим будући да сам током обављања дужности управника те установе повремено био у прилици да слушам такве ставове и да им се отворено и одлучно супротстављам.

Национална библиотека једне земље пре свега је највећа колекција информација, знања и пракси која може, ако јој се пружи прилика, да дâ одлучујући допринос успешности просветног система, али и привреде и то у бројним аспектима. Са више од две стотине хиљада корисника и посетилаца годишње, махом младих, она је уједно и најдинамичнија мултифункционална установа у нас.

Дакле, шта је за нас НБС, осим што је и скраћеница за Народну банку Србије? Здање са мношћом подземних депоа у којима се чувају некакве сиварине или нејресушан ресурс ситручњацима?

– Узгред речено, када већ помињемо скраћеницу која је заједничка за две значајне установе у нашој земљи

– Народна библиотека Србије и Народна банка Србије – верујем да ће се многи изненадити када кажем да је вредност онога што се чува у подземним депоима који се налазе на Врачарском платоу вишеструко већа од свега што се налази у трезорима наше националне банке.

Да ли је било периода у двовековној новијој историји Србије када се култури и културном развоју оклањало више пажње?

– Наравно. Заиста не бих волео да овај наш разговор прими песимистичан тон, иако се неретко сетим речи неких од својих професора са Одељења за историју београдског Филозофског факултета, који су нама студентима умели да кажу како они који се определе да се баве националном прошлошћу треба да се помире са тиме да ће с временом постати, како су наглашавали, „реални песимисти“.

У нашој, не тако давној прошлости било је изузетних појединаца, али и припадника политичких елита који су препознавали значај и капацитете културе.

Осим оних посве јединствених, попут великог Доситеја Обрадовића, који је читавим својим прегнућем отпочео процес реевропеизације Србије, поменуо бих и неке делимично или потпуно заборављене као што су то били Јован Стерија Поповић, као оснивач Народног музеја у Београду, па Ђура Даничић, Јанко Шафарик, Стојан Новаковић, Милан Ђ. Милићевић, Михаило Гавриловић, Михаило Валтровић, Јован Н. Томић, Милоје Васић, Милан Кашанин, Лазар Трифуновић... Бојим се да су нека од тих имена и за део наших читалаца недовољно позната. Ето позива да се потрудимо и обновимо своја знања о њима, будући да они то уистину заслужују.

Када говоримо о односу државе према култури и примерима добре праксе у прошлости, ту нас искуство води кад раздобљу социјалистичке Југославије. „Титова Југославија“, како бисмо то раздобље историје наше домовине могли у жаргону назвати, поклањала је знатну пажњу култури, и то на различите начине. У почетку су били видљиви донекле репресивни ставови и поступци да би релативно брзо, након раскида са Информбироом, југословенска политичка елита веома добро препознала значај културе и уметности у репозиционирању земље на међународној сцени.

Материјални трагови југословенске културне политике, јер ми данас, на несрећу, не можемо говорити о постојању културне политике у Србији, огледају се у оснивању бројних установа културе, опсежним захватима у интегралној заштити културног наслеђа, многим уметничким манифестацијама и појави изузетних стваралаца, великим археолошким открићима... Подсетимо се само на чињеницу да је током периода социјалистичке Југославије подигнуто неколико наменски грађених објеката за потребе установа културе: Музеј савремене уметности у Београду, Народна библиотека Србије, Музеј „25. мај“, Музеј савремене уметности Војводине, Спомен-збирка Павла Бељанског у Новом Саду, Спомен-музеј „21. октобар“ у Крагујевцу...

Уколико бисмо покушали да направимо поређење између СФРЈ и Републике Србије у том смислу дошли бисмо, на пример, до следећег сазнања: здање Народног музеја у Београду затворено је због реконструкције већ четрнаест

година. С друге стране, потпуно нова наменска зграда за потребе Народне библиотеке Србије (површине 24.000 м²) подигнута је за свега шест година, од 1966. до 1972. године. Другим речима, савременој Србији не полази за руком да реконструише објекат националног музеја, док је социјалистичка Југославија из темеља саградила наменску грађевину импресивног габарита и изузетне архитектонске вредности.

○ Који су предуслови за то да култура постане један од ресурса националног развоја?

– Одговор на то питање, пре свега, налази се у темељном познавању капацитета културног наслеђа, као и најзначајнијих токова и стваралаца у уметности. На том знању темељи се и савремен систем у култури и уметности, којим ми не располажемо ни у знацима, одговарајућа државна финансијска и друга логистичка подршка, инсистирање на професионализму, резултатима...

Успостављање система у култури и уметности није нешто недостижно. Понављам да наша земља располаже свим неопходним предусловима за то.

○ Да ли је однос власи према култури показатељ и њеног односа према грађанима и да ли се слажемо да власи која жели добро свом савановништву треба да омогућава развој његових културних и образовних потреба и усаванова?

– Лаконски говорећи: да и не! Да – однос политичких елита у свакој држави према култури еквивалент је њиховог односа према сопственим грађанима. Полазећи од премисе да свака политичка елита делује како би остварила добробит за своје грађане, верујем да би и у Србији ситуација требало да буде слична. „Не” – осим лепих жеља, неопходно је и знање, искуство, професионализам, интегритет... Речју, деловање у искључивом јавном и општем интересу, посебно у култури.

○ Да ли релативно сиромаштво једног друштва представља ограничавајући чинилац за улагања у развој културе и уметности?

– То је стара и потпуно офуцана флоскула која се, како код нас тако и у другим земљама, често користи да би се избегли одговори на питања која се односе на небригу о култури или пропусте који се често чине. Одговор на то питање требало би да буде кратак и јасан: Напротив! Демократска друштва и њихове политичке елите требало би да јасно препознају значај културе и уметности за сваког грађанина, све друштвене групе, као и за државу у целини. У нашем случају

исувише често се ради о рудиментарном препознавању значаја културе, које се лако може препознати у бројним пригодним обраћањима и изјавама. То никако не треба да значи да код нас нема и бројних примера добре праксе, али они представљају инцидент, а не правило и последицу постојања система у области културе.

○ Народна библиотека Србије, чији сте уједначени били, обновила је велики део националног фонда уништеног у немачком бомбардовању и разара-

њу Београда 1941. године. Докле се сџигло у џом џослу?

– Далеко од очију јавности и без системске подршке у том сегменту стручњаци Народне библиотеке Србије, која је основа 1838. у Крагујевцу, већ више од 70 година од окончања Другог светског рата истрајно и веома професионално чувају и обогаћују ту дивну ризницу нашег и светског културног наслеђа.

Када говоримо о обнови националног фонда, који је страдао у нацистичком бомбардовању Београда 6. и 7. априла 1941, може се казати како је највећи део те збирке већ обновљен. Оно што се, на жалост свих нас, никада поново неће наћи под сводовима живописног здања на Врачарском платоу јесу најзначајнији делови националног фонда – средњовековни и оријентални рукописи, картографска, графичка, фото-збирка, личне библиотеке, легати и библиотеке целине. Но, потрага за тим и даље недостајућим деловима националног фонда никада не може бити прекинута. Она ће, верујем, трајати све дотле докле год у Србији постоји и последњи библиотекар.

○ Ове године навршава се осам векова од насџанка средњовековне срџске државе. Мало земаља у свеџу може да се џохвали џим џодаџком. Како ћемо обележити џај значајан даџум у исџорију нашег народа?

– Богата, бурна и веома занимљива прошлост Србије као једну од својих последица има и чињеницу да се током сваке календарске године навршавају годишњице неких важних историјских догађаја или личности. У праву сте када кажете да се ове године навршава изузетан јубилеј – 800 година државности Србије, имајући у виду да је чин међународног признања једне земље у средњем веку представљало проглашење њеног владара краљем или царем.

Правилно сте се изразили када сте искористили реч „навршава” будући да, како ствари стоје, а већ је прошло пола ове јубиларне године, Србија за сада не показује намеру да званично „обележи” осам векова сопствене државности. Овде стављам на страну пројекат РТС, који подразумева снимање игране серије.

То, истина, не би требало да нас посебно чуди. Сетимо се само да је Србија читаве 2013. године обележавала 1700. годишњицу Миланског едикта, али не и 900. годишњицу рођења утемељивача сопствене државе Стефана Немање. Само су две установе културе тада посветиле дужну пажњу јубилеју Стефана Немање – Народни музеј у Београду и Народна библиотека Србије. Остали су показали необичну опчињеност Константиновим едиктом, те је на обележавање тог јубилеја, према званичним подацима, утрошено око пет милиона евра. Како бисмо разумели о колико суми је реч, подсетио бих на то да се исти износ средстава, на годишњем нивоу, обезбеђује као подршка у свим областима савременог стваралаштва.

Подсетио бих да се за неколико дана, тачније 25. јула, навршава и 200. годишњица трагичне смрти

утемељивача нововековне српске државе – вожда Карађорђа. Ако ми дозволите да претпоставим, форма ће бити задовољена тиме што ће неки члан Владе, уз војне почести, положити венац на вождов саркофаг који се налази у Цркви Светог Ђорђа Победоносца на Опленцу у Тополи... Кратко и јасно, могло би се казати: Толико од нас... потомака...

○ Последњих година, џосебно Вашим изузетним залагањем, џобољшано је сџање војних меморијала и месџа сџрадања. Како оцењујете ниво кулџуре сећања у нас и можеџе ли џовући џаралелу с другим народима и државама кад је реч о уређењу војних меморијала и месџа сџрадања?

– Култура сећања код нас најчешће је присутна у манифестационим и/или пригодним уметничким програмима и званичним обраћањима. Другим речима, по мом мишљењу, активностима које мимоилазе суштину и немају одговарајући ефекат. Чини ми се да се задовољавамо тим јавним демонстрацијама привржености нашим традицијама, а да се подробније не обавестимо о узроцима, току, последицама и учесницима значајних историјских догађаја. Када говоримо о догађајима из раздобља Првог и Другог светског рата делује ми, чак, да смо некако доминантно математички настројени, односно да смо фокусирани на бројеве (учесника, рањених, избеглих, страдалих), а не на њихову индивидуализацију. Као да смо опчињени бројкама које су, уистину, велике и страшне за један малобројан народ попут нашег, који је у оба светска рата исказао изузетно јунаштво, али и поднео огромне жртве.

Култура сећања заснива се на знању, саосећању, пијетету и достојанству у свим њеним аспектима, почев од одговорне, стручне и системске бриге о војним меморијалима и местима страдања. Србија је претходних година у том смислу учинила и неке значајне позитивне кораке, али је још много посла пред свима нама. Потребно је, пре свега, поново успоставити базу података о војним меморијалима и местима страдања, активније укључити службу заштите културног наслеђа, просветне установе, научне институте и средства јавног информисања, као и применити прописе који регулишу ту област. Такође, верујем да је неопходно да се култура сећања код нас успостави на објективном и потпуном сагледавању различитих догађаја, процеса и личности из прошлости, како бисмо се ослободили баласта стереотипа којима и даље пречесто робујемо.

Наша историја је дуга, богата и славна, али је она истовремено и турбулентна и тешка. Време је да националну историју коначно почнемо да сагледавамо у свој њеној целокупности, без отвореног ревизионизма и бруталног фалсификовања (посебно раздобља Другог светског рата).

Историја може и треба да буде добра учитељица. Она је строга, али правична. На нама је да одлучимо да ли ћемо бити „одликаши” или „понављачи”. ■

Душан ГЛИШИЋ